

ADAM SMITH'İN İKTİSATTAKİ DENGİ KAVRAMININ GELİŞİMİNE KATKISI¹

THE CONTRIBUTION OF ADAM SMITH TO THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF EQUILIBRIUM IN ECONOMICS

Anıl BAŞARAN²

Geliş Tarihi: 07.11.2018

Kabul Tarihi: 22.12.2018

ÖZET

Bu çalışmada Adam Smith'in denge kavramına yaptığı katkılar incelenmiştir. Yerleşik iktisat yazınının ve eğitiminin vazgeçilmez bir analiz aracı olan denge, doğa bilimlerinde olduğu gibi en uygun durumu ve ulaşılması gereken bir ideali temsil etmektedir. 'Denge' yerleşik iktisat disiplini içerisindeki en temel kavramlardan birisi olarak öne çıksa da, Smith'in döneminde henüz merkezi bir konuma sahip değildir. Ancak iktisat disiplinin kurucu ismi olarak kabul edilen Smith'in düşüncelerinde de dengenin izlerine rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın amacı, dengeye dair bu izleri ortaya koymak ve denge kavramının iktisadi analizdeki genel gelişim seyrinde Smith'in sunduğu katkıları irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, Denge, Fiyat Mekanizması, Doğal Fiyat, Görünmez El

JEL Kodları: B10, B12

ABSTRACT

In this study, Adam Smith's contributions to the concept of equilibrium were examined. 'Equilibrium', which is the essential analysis tool for literature and education of the mainstream economics, represents an optimal and ideal state such as in natural sciences. Although 'equilibrium' stood out as one of the main concepts in the birth of mainstream economics, it had not yet had a central statue for the age of Smith. However, it is possible to trace the concept of equilibrium in the studies of Smith who is known as the founder of economics. The aim of this study is to reveal these traces of the concept of equilibrium and to evaluate the contributions made by Smith for the development path of the concept in economic analysis.

Key Words: Adam Smith, Equilibrium, Price Mechanism, Natural Price, Invisible Hand

JEL Codes: B10, B12

GİRİŞ

Bu çalışmada Smith'in denge kavramının gelişimi açısından ne tür katkılar yaptığı ele alınacaktır. Smith'in katkıları ele alınırken öncelikle özet olarak Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi (*The Theory of Moral Sentiments*)'ndeki sempati kavramına değinilecek ve daha sonra iktisat teorisi ve denge analizinin evrimi açısından önemli bir katkı olan Ulusların Zenginliği'ndeki³ (*The Wealth of Nations*) fiyat mekanizması ve 'görünmez el (*invisible hand*)' metaforu irdelenecektir.

¹ Bu çalışma 2018 Eylül ayında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "İktisatta Denge Anlayışı: Walras ve Keynes Özelinde Bir İrdeleme" başlıklı doktora tezinin bir kısmı esas alınarak hazırlanmıştır.

² Araştırma Görevlisi Doktor, Yalova Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, anil.basaran@yalova.edu.tr

³ Smith'in kitabının tam başlığı 'Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*)'dır.

Smith, denge kavramını ilk kullanan iktisatçı değildir. Ancak Smith'in bu kavramın gelişimindeki katkıları oldukça önemlidir.⁴ Smith, denge fikri veya kavramına çalışmalarında çok fazla yer ayırmamış ve bu kavramı kesin ve net bir şekilde tanımlamakla meşgul olmamıştır. Daha da ötesi Smith, iktisadi analizlerinde ve başka çalışmalarında denge kavramını kullanmaktan titizlikle kaçınmıştır. Myers'e (1976: 560) göre Smith'in denge kavramına karşı bu yaklaşımı, muhtemelen planlı ve kasıtlı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Ancak Smith'in söz konusu yaklaşımından, kendisinin en azından dengeyi ima eden ve nihayetinde dengeyi çağrıştıran fikirler ileri sürmediği anlamını çıkarmamak gerekir. Zira bu yaklaşımın arka planında çeşitli sebepler olduğu ilgili yazında dile getirilmektedir.

Örneğin Groenewegen'e (2003: 22) göre Smith'in denge kavramına yönelik bu yaklaşımının anlaşılabilmesi için, Smith'in entelektüel geçmişine bakmak gerekmektedir. Smith'in hayli donanımlı bir entelektüel olduğunu belirten Groenewegen, onun doğa bilimleri, matematik, edebiyat ve bazı sanatların yanında, tarihten yeni gelişen politik ekonomiye kadar hemen hemen tüm sosyal bilim dallarıyla meşgul olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimci yönü ağır basan Smith, üzerinde çalıştığı olgular için denge gibi mekanik kavramla analoji kurmanın uygun olmadığını savunmuştur. Groenewegen'in (2003: 23) iddiasıyla Smith her ne kadar bu analojiyi kullanmaktan kaçınsa da, Newton'ın tüm çalışmalarını kütüphanesinde tutan bir düşünür olarak denge kavramının, mekanikte kullanıldığı anlamı açısından öneminin farkındadır. Worland (1976: 248) ise Smith'in iktisadının temelinde uyum, denge ve istikrarı temsil eden bir makineyle ekonomik sistem arasında kurulan ve Newton'dan ödünç alınan bir analojinin varlığını birçok yazarın da vurguladığını ileri sürmüştür.

Newton mekaniğinin Smith'in analizine olan etkisi özellikle meta piyasası bağlamında ele aldığı fiyat hareketlerinde görülebilmektedir. Dolayısıyla Smith'in denge anlayışı daha çok Ulusların Zenginliği'nde meta arzı ve talebinin işleyişi çerçevesinde, meta fiyatlarının nasıl oluştuğunu içeren mekanizma bağlamında incelenecektir. Ardından bu fiyat mekanizmasının görünmez el metaforuyla ilişkisinin nasıl kurulduğu ele alınacaktır.

1. AHLAKİ DUYGULAR TEORİSİ VE SEMPATİ

Smith Ahlaki Duygular Teorisi kitabında toplumsal uyuma hizmet eden insan davranışlarının temellerini araştırmıştır. Myers'e (1976: 561) göre Smith bu çalışmada; insanların yüz yüze ilişkilerinde, sahip oldukları farklılıkları nasıl hoş gördüklerini ve mantıklı bir uyum içerisinde hayatın olağan akışını nasıl paylaştıklarını izah etmeye çalışmıştır. Smith, toplumdaki uyumun devlet gücü aracılığı ile sağlandığını savunan Thomas Hobbes⁵ gibi teorisyenlerden ayrılarak, insanlar arasındaki uyumun insan doğasından ve insanın özündeki duyguların dengeye ve uyuma doğru bir eğilime sahip olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Smith'e (1759/1976: 11) göre insanlar arasındaki bu uyum ve dengeyi sağlayan his, sempati (*sympathy*) hissidir. Sempati bu anlamda, insanların ortak hislerini yansıtan bir kavramdır. Bu hisler ise bazı vesilelerle insanın kendisinde, başka bir insanın içinde yaşadığı belirli duygulara karşılık olarak doğmaktadır. Smith'in düşüncesinde toplumsal uyumu sağlayan unsur sempatik süreçlerdir.

Clarke'ye (1991: 22) göre Smith, Ahlaki Duygular Teorisi'nde ahlaki duyguların maddi temelini ve toplumsal gelişimini ortaya koymuştur. Clarke, Smith'in düşüncesinde ahlaki duyguların

⁴ Milgate'e (1991: 228) göre denge kavramını 1769 yılında ilk kullanan İngiliz iktisatçı James Steuart'tır. Spiegel (1975) ise Steuart'tan daha önce, iktisatta denge fikrini inşa eden ve bu kavramı ilk kullananların Fransız iktisatçıları olduğunu belirtmiştir.

⁵ Thomas Hobbes (1588-1679), ünlü bir İngiliz felsefecidir ve toplumsal düzen konusundaki çalışmalarıyla bilinmektedir.

toplumsal olarak şekillendiğini ve ahlaki yargıların arkasında bir yerindelik (*propriety*) mantığının olduğunu belirtmiştir. Ahlaki yargıların arkasındaki bu yerindelik mantığını ifade eden kavram ise sempati'dir. Smith (1759/1976: 11), insani duyguları harekete geçiren nedenlerin yerindelik⁶ ve yersizlik (*impropriety*) mantığını içerdiğini ve bu mantığın insanların eğilimlerini yönlendirdiğini ifade etmiştir.

Smith açısından başkasının kederine veya sevincine ortak olmak ve bu ortaklık hissini çeşitli davranışlarla göstermek, sempatiye örnek teşkil eden durumlardır. Smith'e göre sempati, açık ve gözlemlenebilir davranışlara dayanmalıdır. Sempatinin sadece insanların zihninde gizli olarak kalması ve bu hissin bir davranış şeklinde dışarı vurulmaması, ahlaki duyguların toplumdaki uyuma katkı yapmasını sağlamayacaktır. Hatta Smith, asıl sempati hissini başkasının sevincinden ziyade üzüntülerine karşılık oluştuğunu izah etmiş ve insanların üzüntüye karşı sempatisinin, sevinçlere karşı olan sempatisinden daha evrensel bir nitelik taşıdığını vurgulamıştır (Smith, 1759/1976: 43).

Sempati ilkesi, iki karşı taraftaki duyguların da aşırılıklarını ortadan kaldıracığı için hiç kimsenin duygusu diğerinin duygusuna üstün gelemeyecektir. İnsanlar toplumsal baskılara göre de, kendi duygularını gözden geçirecek ve toplumsal uyuma katkı sunacak şekilde duygusal bir denge toplumda kendiliğinden oluşacaktır. Dolayısıyla toplum burada, insanların doğru ya da yanlış hisleri üzerinde bir iç muhasebe yapmalarını sağlayacak ve adeta psikolojik bir ayna vazifesi görecektir (Myers, 1976: 563).

Clarke sempati kavramının Smith'in düşüncesinde, toplumun iyiliğine katkı sunan insani duyguları temsil ettiğinin altını çizmiştir. Clarke'ye (1991: 22) göre Smith'in sözünü ettiği ahlaki duyguların kaynağında akıl yerine arzular bulunmakta, ancak sempati mekanizması, toplumsal anlamda iyiliğe tekabül eden arzular etrafında işlemekte ve toplumdaki zararlı arzular ise ayıplanmaktadır.

Peil (1999: 65) ise Smith'in rasyonalist insan ve toplum görüşünü reddettiğini ve ayrıca rasyonalistlerin yasa bağımlı işleyen serbest piyasa ekonomisine alternatif bir görüş geliştirdiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Smith'in rasyonalist bakıştan ziyade, sempatik bakışa dayalı bir insan ve toplum tasavvuru çerçevesinde farklı bir serbest piyasa ekonomisi işleyişi ortaya koyduğu söylenebilir. Peil'e göre Smith'in sempati temelli insan ve toplum bakışında serbest piyasa ekonomisi, üretim ve servet bölüşümünün karşılıklı sempatiyle inşa edilen kurallar aracılığıyla koordine edildiği bir durumu temsil etmektedir. Peil bu kuralların, Smith'in sempatiye dayanan yaklaşımında bireysel davranışları ve toplumsal süreçleri yönlendirdiğini ve bu sayede insanların birbirleri arasındaki karşılıklı sempatiden beslendiğini ifade etmiştir. Yani toplumda bir ortak hisler çerçevesi oluşmaktadır.

Dolayısıyla Smith'in sempati ilkesini önceleyen ve toplumdaki iktisadi ilişkileri bu ilkeye göre şekillendiren sosyal düşüncesi, bireylerin ortak hisleri üzerine oturmaktadır. Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi'nde sık sık vurguladığı ortak hisler (*fellow feelings*) veya başkalarının durumlarına karşı olan alaka, Skinner'ın (1999: 14) da işaret ettiği gibi diğer insanların içinde bulunduğu şartlar üzerinde sempatik bir göz vazifesi görmektedir. Bu açıdan Smith'in yaklaşımında serbest piyasa düzeni ve mübadele ilişkilerinin, toplumdaki uyumu besleyen ortak hislerden bağımsız düşünülmemeyeceğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Smith'in sempati

⁶ Skinner, Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi eserine bakıldığında, temel bir hareket noktası ve merkezi bir kavram olarak yerindelik kavramının ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Skinner'a göre Smith açısından yerindelik, bireylerin neyin uygun olup neyin olmadığını veya neyi yapmaktan kaçınılması gerektiğine dair yargılarını (*judgements*) oluştururken dikkate aldıkları bir husustur (1999: 14).

ilkesi veya kavramı ile iktisadi denge/fiyat mekanizması arasında doğrudan olmasa da, toplumdaki uyuma hizmet eden davranışlar bağlamında dolaylı bir bağlantı kurmak mümkündür.

2. ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ'NDE FİYAT MEKANİZMASI VE DOĞAL FİYAT

Smith, 1776 yılında yazdığı Ulusların Zenginliği başlıklı temel eserinde, ülkelerin sahip olduğu zenginliğin kaynaklarını ve bu zenginliği arttıracak politikaları irdelemiştir. Smith'e göre zenginliğin artmasının arkasındaki temel neden, işbölümü ve uzmanlaşmadır. Özellikle uzmanlaşmada yaşanacak bir gelişme, ekonomideki ticaret düzeyini de arttıracaktır. Tüm bu gelişmeler için gerekli olan şey ise etkin bir şekilde işleyen piyasa sisteminin varlığıdır. Aspromourgos, Smith'in politik ekonomisinin; piyasalar, rekabet ve fiyatlarla ilgilenen ilk ve olgun iktisadi yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Aspromourgos (2007: 27) özellikle kendiliğinden düzenleyici bir sistem olarak rekabetçi ekonomi kavramının, Smith'in sosyal bilimlere yaptığı en önemli katkı olduğunu iddia etmiştir.

Dolayısıyla Smith, işbölümüne, uzmanlaşmaya ve zenginlik artışına olumsuz etkileri nedeniyle ticaret üzerine getirilen tüm kısıtlamaların kaldırılmasını ve piyasanın serbestçe işlemesi gerektiğini savunmuştur. Smith, zihnindeki ideal serbest piyasa sistemini ise fiyat teorisi bağlamında tanımlamaya çalışmıştır. Serbest piyasa, Smith'e göre fiyatın hiçbir engelle karşılaşmadan uzun dönemli bir denge seviyesine doğru hareket etmesini sağlayan bir ortamı temsil etmektedir (Myers, 1976: 565).

Schumpeter'e (1954/2006: 183) göre Ulusların Zenginliği'nin 7. bölümündeki ilkel (*rudimentary*) denge teorisi, Smith'in ortaya koyduğu en iyi iktisat teorilerinden birisidir. Schumpeter bu teorinin Jean Baptiste Say tarafından kabul gördüğünü ve Say'ın düşünceleri aracılığıyla da Leon Walras'ı etkilediğini belirtmiştir. Schumpeter 19. yüzyıl iktisadi düşüncesindeki saf teorik gelişmelerin önemli bir kısmının, Smith'in fiyat hareketleri üzerine inşa ettiği denge analizine dayandığını belirtmiştir.

Smith piyasada meta talep eden kişileri 'efektif talepçiler (*effectual demanders*)', bu kişilerin meta taleplerini ise 'efektif talep (*effectual demand*)' olarak isimlendirmektedir. Ayrıca Smith burada, efektif talebin mutlak talepten (*absolute demand*) farklı olduğunu belirtmekte fakat mutlak talebi tanımlamamaktadır. Bunun yerine mutlak talebi bir örnek üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bu örnekte yoksul bir adamın altı tane attan oluşan bir araba talebi olsa da, böyle bir arabanın hiçbir zaman piyasaya getirilemeyeceğini belirten Smith, buradaki yoksul adamın talebini efektif olmayan bir talep olarak nitelendirmiştir (1776/1999a: 159). Dolayısıyla bu örnekten hareketle mutlak talep, 'neticelenmemiş veya karşılığını bulmamış talep' olarak tanımlanabilir.

Smith'e göre bir piyasaya getirilen meta miktarı, efektif talebin altında kaldığında metanın doğal fiyatını ödemeye razı olan tüm kişilerin meta talebi karşılanamayacaktır. Bu noktadan sonra alıcılar arasında bir rekabet başlayacak ve piyasa fiyatı doğal fiyatın üstüne çıkacaktır. Aksine piyasaya getirilen meta miktarı, efektif talebin üstünde olduğunda bu miktarın tamamı metanın doğal fiyatını ödemeye razı olanların hepsine satılamayacaktır. Bu durumda ise satıcılar arasında bir rekabet başlayacak ve piyasa fiyatı doğal fiyatın⁷ altına düşecektir (1776/1999a: 159).

⁷ Smith'in analizinde piyasa fiyatları sürekli değişen bir görünüm arz etmektedir. Bu açıdan piyasa fiyatlarının dinamik bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Buna paralel şekilde Aspromourgos (2007: 28) da Smith'in meta piyasalarını kavramsallaştırmasının temelinde dinamik piyasa fiyatlarının düzenleyici bir unsuru olarak doğal fiyatlar kavramının yattığını belirtmiştir. Mirowski (1995: 239) de Klasik İktisatçıların çekim merkezi kavramını doğal fiyat ve piyasa fiyatı arasındaki ilişkiyi tasvir etmek için kullandıklarını ifade etmiştir.

Piyasaya getirilen meta miktarı, efektif talebe tam olarak eşit olduğunda ise meta miktarının tümü satılmakta ve herkesin talebi karşılanabilmektedir. Dolayısıyla piyasa fiyatı doğal fiyat ile aynı düzeyde oluşmakta ve piyasadaki meta miktarının tümü bu fiyat düzeyinde satılmaktadır. Nihayetinde piyasada doğal fiyattan daha düşük ya da daha yüksek fiyatlar artık söz konusu olmamaktadır (1776/1999a: 160).

Smith, piyasadaki meta miktarı ve fiyatlar arasındaki işleyişi de izah etmiştir. Piyasadaki meta miktarı efektif talebin üstünde olduğunda meta mevcutları, üreticiler tarafından efektif talebi karşılayamayacak düzeye kadar düşürülmektedir. Bu aşamadan sonra tüm fiyatlar yükselerek doğal fiyat düzeyine ulaşmaktadır. Piyasadaki meta miktarı efektif talepten düşük olduğunda ise meta mevcutları, üreticiler tarafından efektif talebi karşılayabilecek düzeye kadar arttırılmaktadır. Bu aşamada ise tüm fiyatlar düşmekte ve piyasa fiyatları doğal fiyat düzeyine ulaşmaktadır (1776/1999a: 160).

Smith bu fiyat hareketlerini ortaya koyduktan sonra doğal fiyatı tüm meta fiyatlarının sürekli kendisine yöneldiği (*gravitating*) ‘merkezi fiyat (*central price*)’ olarak tanımlamaktadır. Smith’e göre bazı aksaklıklar meta fiyatlarını doğal fiyatın daha yukarısına veya daha aşağısına düşmeye zorlayabilmektedir. Yine de tüm bu aksaklıklara rağmen tüm piyasa fiyatları, doğal fiyata doğru sürekli yönelme eğilimindedir (1776/1999a: 161). Zira Smith’e göre, doğal fiyat ayrıca kendisini oluşturan ücret, kâr ve rant unsurlarının her birindeki doğal dereceye göre değişmekte ve bu doğal derece, toplumun içinde bulunduğu bazı şartlara göre belirlenmektedir. Smith bu şartların ise toplumun zenginliğine, yoksulluğuna veya gelişen bir toplum olup olmadığına göre şekillendiğini izah etmektedir (1776/1999a: 166).

Myers’e (1976: 566) göre Smith’in detaylı bir şekilde tasvir ettiği fiyat intibak süreci Newton’dan esinlendiği çekim metaforu (*gravitation metaphor*) etrafında işlemektedir. Buradaki temel çekim unsuru ya da merkezi ise doğal fiyattır. Serbest piyasa modeli için koşullar tasarlayan Smith’in düşüncesinde piyasada sağlanan ‘iktisadi denge’; piyasanın istikrarlı ve serbest bir şekilde işlediği en ideal koşulu temsil etmektedir. Ancak Smith, bu dengenin sağlanamadığı, yani dengesizliğin olabileceği durumlara değinmiş ve bu durumları serbest piyasadaki sapmalar olarak nitelendirmiştir. Bu örneklerden ilki gizli imalat süreçleri ve uzak piyasalar hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanan ve istisnai tesadüfler olarak tanımlanan durumlardır. Bu tesadüfler arz miktarında beklenmedik düşüşler meydana getirmekte ve piyasa fiyatının doğal fiyatın üzerinde oluşmasına neden olmaktadır. İkinci örnek tarım ürünleri piyasasında arazi yetersizliği gibi doğal nedenlerden kaynaklanan arz eksikliğiyle birlikte piyasa fiyatının, doğal fiyattan uzaklaşarak daha yüksek bir seviyeye yönelmesidir. Myers, Smith’in sözünü ettiği dengeden sapmalara son örnek olarak ise hükümet tarafından uygulanan, üretimin eksik kalmasına neden olan ve piyasa fiyatının yükselmesiyle sonuçlanan ticari hayata ilişkin denetim düzenlemelerini göstermiştir. Bu düzenlemelerin sonucunda bazı şirketlere verilen ayrıcalıklar ile büyük şirketler tekel gücü elde etmekte ve ayrıca istihdamın önünde engeller oluşmaktadır. Myers’in (1976: 567) işaret ettiği gibi Smith, tüm bu örneklerin piyasa fiyatının doğal fiyattan uzaklaşarak, piyasada dengenin sağlanma imkânını ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.

Neticede Smith’in yaklaşımında bir denge durumuna ulaşılabilmesi için serbest piyasanın muntazam işlemesinin gerektiği gibi zımni bir varsayımın varlığı da dikkat çekmektedir. Söz konusu bu muntazam işleyiş Smith’in yaklaşımında, zaman zaman bazı metaforlarla da ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu metaforların en bilineni ise ‘görünmez el’dir.

3. SMITH’İN DENGE ANLAYIŞI VE GÖRÜNMEZ EL

Önceki kısımda izah edilen Smith’in fiyat teorisi ve piyasa fiyatlarının doğal fiyat çevresinde sürekli döndüğü şeklindeki kurgunun, iktisatta bir denge mekanizması fikrinin oluşması açısından

önemli bir eşik olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda doğal fiyat mekanizmasının, Smith'in denge yaklaşımını temsil eden temel teorilerden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Fiori'ye (1996: 176) göre Smith'in iktisadi bir denge kavramı geliştirdiği hususunda şüphesi olmayanlar, bu görüşlerini genellikle Smith'in rekabet ilkesi çerçevesinde işleyen ve piyasa fiyatlarının doğal fiyatlara doğru yönelmesiyle açıkladığı fiyatla ilgili analizlerine dayandırmakta ve bilimsel bir tasvir yapma amacı taşımaktadırlar. Fiori (1996) bu görüşte olanların dışında Smith'in denge anlayışını metafor ve analogiler vasıtasıyla açıklamaya çalışanlar olduğunu da belirtmiş ve bu iki farklı görüşün aslında birbiriyle çelişmediğini vurgulamıştır. Fiori (1996) bu iki görüş arasındaki tartışmanın sadece; fiyat hareketlerine odaklanan birinci görüşün, metafor ve analogilere odaklanan ikinci görüşten daha bilimsel olup olmadığı üzerinde yapıldığını ifade etmiştir.

Smith'in görüşlerini Newton'la bağlantısı üzerinden izah etmeye çalışan Worland (1976: 245) doğadaki mekanik işleyişin en iyi şekilde yansıtıldığı eserin Newton'ın *Principia* adlı kitabı olduğunu ve bu kitaptaki argümanların benzer şekilde, toplumsal işleyişi açıklamak için mekanik bir kavramsallaştırmayla ve *Principia*'dan yüzyıl sonra Smith'in Ulusların Zenginliği'nde ele alındığını ifade etmiştir⁸.

Doğa bilimlerinin yöntemi kullanılarak bir sosyal bilim inşa etme fikrinin modern bilimler kadar eski olduğunu iddia eden Greene de, Smith ve Newton ilişkisini toplumsal işleyiş bağlamında kurmaya çalışmıştır. Greene'ye (1961: 88) göre Smith, Newton'ın doğa anlayışını yasa bağımlı (*law-bound*) bir sistem olarak ele almış ve toplumu, arz ve talep yasasıyla işleyen iktisadi bir düzen içerisinde kendi çıkarlarının peşinde koşan bireyler topluluğu şeklinde tasvir etmiştir.⁹

Montes ise Greene'nin bu tespitine itiraz etmektedir. Montes'e göre bireyler içinde bulunduğu topluluktan izole bir nitelikte değil, aksine o topluluğun üyesi olarak yaşamaktadır. Montes, Smith'in vurguladığı sempatik süreçler içerisinde toplumsal bir karşılıklı bağımlılığın mevcut olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu sürecin, kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin oluşturduğu iktisadi bir düzenin varlığını gerektirmediğini savunan Montes, böyle bir anlayışın Smith'in Newton'la bağlantısının pozitivist bir açıdan ele alınarak yanlış yorumlanmasına yol açacağına işaret etmiştir.¹⁰ Zira Montes, Newton yönteminin pozitivist bir karakterden uzak olduğunu vurgulamış ve Newton yöntemini pozitivist bir bağlamda ele alan yaklaşımın Smith sonrasında (özellikle Marjinalist Devrim) ortaya çıktığını iddia etmiştir. Newton'ın ve dolayısıyla Smith'in

⁸ Hetherington'a (1983: 497) göre Newton'la Smith'in isimlerinin yan yana gelmesi ilginç olarak görünse de, Newton kendi döneminde iktisatla uğraşan ender fizikçilerden birisidir. Newton 1717 yılında altının parasal değerini ilk hesaplayan isim olarak geçmektedir. Newton 1 ons altının değerini 85 şilin olarak hesaplamıştır.

⁹ Oysa Aspromourgos'un da tespit ettiği gibi Smith fiyatların belirlenmesinden bahsederken hiçbir yerde 'arz ve talep' veya 'talep ve arz' şeklindeki kavram çiftlerini ve arz-talep yasası ifadesini kullanmamıştır. 'Arz ve talep' yasası veya ifadesi, simetrik güçleri yansıtan biçimde ve Marjinalist teoremin bir tür 'zıt güçlerin dengesi' anlamında kavramsallaştırmaya çalıştığı haliyle sonradan yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Aspromourgos, 2007: 40).

¹⁰ Smith konusunda başka bir mesele ise iktisat yazınında 'Adam Smith Problemi (*Das Adam Smith Problem*)' olarak da adlandırılan ve Smith'in düşüncesindeki bireysel çıkar ile sempati arasında bir dikotomi olup olmadığı hususunda yaşanan tartışmadır. Ahlaki Duygular Teorisi ile Ulusların Zenginliği arasında bir tutarsızlığın varlığının olup olmadığını içeren bu tartışma, Smith'in fikirleri üzerine çalışanları cezbetmeye devam etmektedir. Genel kanaat bu iki çalışmanın aslında birbirini tamamladığı ve Smith'in düşüncesi açısından herhangi bir çelişkinin bulunmadığı yönündedir. Bu konuda detaylı bilgiler içeren bir çalışma için bkz. (Montes, 2004).

yöntemi Montes'in (2008: 572) ifadesiyle, sürekli hakikatin peşinden giden ve bileştirmeden (*composition*) ziyade çözümlemeye (*resolution*) dayanan bir yöntemdir.

Montes buradaki temel farklılığın, Smith'in düşüncesini şekillendiren İskoç Aydınlanma geleneğindeki soyutlamadan daha çok olgulara önem veren yaklaşımdan kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda eğer Smith 'modern iktisadın babası' ise modern iktisat teorisi gerçek Newton yönteminden oldukça farklıdır. Zira Newton'ın büyük keşiflerini farklı bir düzleme çekenler Walras'ın öncülük ettiği Fransızlardır. Montes'e (2008: 573) göre gerçek Newtoncu yaklaşımı toplumsal olgulara uygulayanlar İskoçlardır ancak, matematiğin soyutlama gücü farklı bir dünya görüşü ortaya çıkarmış ve kazananlar Fransızlar olmuştur¹¹.

Montes, Smith'in fiyatlarla ilgili görüşlerinin sadece 'kendi çıkarları peşinde koşan' ve izole davranan bireyler sayesinde, fiyatların dengeye doğru bir yönelim halinde olması şeklinde değerlendirilmesine ve bu işleyişin Smith'in analizindeki Newtoncu yöntemin bir işareti olarak görülmesine şüpheyle yaklaşmaktadır. Montes'e göre Aydınlanma Çağı boyunca Newton'ın evrensel yerçekimi yasası her fikri etkilemiş ve bilimsel ilerlemede önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla Smith de bir Aydınlanma Çağı düşünürü olarak bu yasadaki ilham almıştır. Ancak Montes yaygın kanının aksine yerçekimi yasasının Smith'in denge anlayışı çerçevesinde, ontolojik anlamda atomcu-mekanik bir genel denge teorisinin inşasına zemin hazırlamadığını vurgulamıştır (2003:739).

Montes Smith'in denge anlayışının neden bir genel denge teorisine kaynaklık etmediğini üç başlık altında irdelemiştir: Birinci başlık, Walras'ın denge teorisinde, genel dengenin yoğun bir matematik üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Ancak Montes, Smith'in politik ekonomide ileri düzeyde matematik kullanımına karşı olduğunu belirtmiştir¹². İkinci başlık uyum, istikrar ve denge gibi kavramlarla nitelenen ve rasyonel düzene koşulsuz bir güveni içeren anlayışın özellikle Fizyokratlarla birlikte gelişen Fransız düşüncesi etkisini barındırmasıdır.¹³ Fransız Aydınlanma düşüncesinden farklı bir yerde bulunan ve Smith'in de temsilcisi olduğu İskoç Aydınlanma

¹¹ Redman'a (1993: 219) göre ise Smith aslında soyutlamalardan yararlanmıştır, ancak bu soyutlamalar Newton'ın yöntemini içermekle birlikte bu yöntemin sadece matematiksel yönlerine dayanmamaktadır. Smith, Redman'ın belirttiği gibi; ideal bir toplum biçimi kurgulayan düşüncelerin aksine, doğal olarak adlandırdığı birtakım olguları saptamak amacıyla çeşitli soyutlamalar yapmıştır. Redman bu soyutlamalara örnek olarak ise Ulusların Zenginliği'ndeki serbest piyasayı ve Ahlaki Duygular Teorisi'ndeki iyiliği (*beneficence*) vermiştir.

¹² Myers'e (1976: 568) göre de Smith, Fizyokratların iktisadi tabloda betimlediği, niceliksel olarak düzgün işleyen ve bir bakıma fiziksel yasaların kesinliğini yansıtan iktisadi düzeni eleştirmektedir. Zira Fizyokratların resmettiği bu düzen, Smith'in zihnindeki iktisadi dünyanın işleyişine aykırı durmaktadır. Smith, Fizyokratların iktisadi işleyiş içerisindeki neden sonuç ilişkilerini aşırı bir kesinlik ve aritmetik formüller içerisinde sunmaya çalışan yaklaşımlarına itiraz etmiştir. Aslında Smith'in tasarladığı piyasa dengesi modeli de oldukça kesin ve net bir biçimde ifade edilmeye müsait görünmektedir. Yani Smith'in denge modelinde fiyatlar ve miktarların intibakı ile sağlanan denge, neden-sonuç ilişkisi içerisinde tanımlanabilmekte ve niceliksel olarak formüle edilebilmektedir. Astronomi tarihi ile ilgili de bir kitap yazmış olan Smith'in matematik bilgisi elbette bunu yapabilmek için yeterlidir. Ancak Smith'in kendi denge modelini matematiksel bir kesinlik çerçevesinde izah etmemesinin nedeni, iktisadi düzen fiziksel yasalara uygun bir şekilde kusursuz işlemediğinde; matematiğin bu işleyişi açıklamada yetersiz kaldığı gibi bir görüntünün ortaya çıkmasını istememiş olmasıdır.

¹³ Fizyokratların yanı sıra Aydınlanma Çağı'nın A. Lavoisier (1743-1794), P.S. Laplace (1749-1827), E.B. Condillac (1714-1780), J.L. Lagrange (1736-1813), M. Condorcet (1743-1794) gibi doğa bilimleriyle ilgilenen Fransız düşünürleri de denge kavramsallaştırmasına ilham veren düşünceler geliştirmiştir. Redman bu bağlamda dengenin bir Fransız teması olduğunu belirtmiş ve matematiksel optimizasyonu da ifade eden dengenin iki karşıt kuvvetin varlığı durumunda söz konusu olduğunu yinelemiştir (1997: 141).

gelenegi¹⁴ ise Montes'e göre toplumsal olgunun uyum, denge ve istikrar gibi soyut kavramsallaştırmalara veya varsayımlara indirgenmesine mesafeli durmaktadır. Montes'in de tespit ettiği gibi, Smith denge kavramını Ulusların Zenginliği kitabının sadece bir yerinde (1776/1999b: 67) ve Merkantilist düşüncedeki ticaret dengesi ilkesini eleştirmek için kullanmıştır. Montes'in ele aldığı üçüncü başlık ise genel denge teorisinin gelişiminin daha çok Walras'ın Platoncu saf iktisadiyla ve idealize edilmiş modellerle birlikte gerçekleşmiş olmasıdır. Özetle Montes'e (2003: 740) göre Walras ve takipçilerinin katkı sunduğu ana akım iktisat idealist bir nitelikte iken, Smith'in politik ekonomisi ise net biçimde realist bir nitelik taşımaktadır.

Northrop (1940: 73) da Smith'in matematiğe karşı mesafeli olmasının nedenini İngiliz ve Fransız entelektüel geleneğinin birbirinden farklı olmasıyla açıklamaktadır. Descartes'ın mantıksal ve matematiksel düşünme metodu Fransız düşünürleri ve elbette Fizyokratları da etkilemiştir. İngiliz düşünce geleneğinde ise mantık ve matematiğin yoğun olarak kullanıldığı bir miras yoktur. Myers'in tespitiyle Smith'e göre önemli olan ve en başta yapılması gereken iktisadi neden-sonuç ilişkisinin net bir şekilde kurulmasıdır. Ancak bu ilişkinin derecesi Fizyokrat düşüncedeki gibi neredeyse fiziksel yasalar kadar aşırı bir kesinlik göstermemelidir (Myers, 1976: 568)¹⁵.

Smith, doğanın karmaşıklığının altında yatan dengeleyici mekanizmanın işleyişini daha iyi anlatabilmek için bazı analogiler ve bu analogileri ifade eden metaforlar kullanmıştır. Smith'in politik ekonomisindeki işleyişle bağlantılı bir analogi kurmak için kullanılabilecek en uygun metafor ise makinedir. Smith, Antik Fizik Tarihi adlı eserinde, insanların ilk makinelerin icadından bu yana evrenin de bir makine gibi işlediğini düşünmeye başladıklarını yazmıştır (Tieben, 2012: 158). Smith'e göre sistemler birçok açıdan makinelere benzemektedir. Smith'e göre bir makine farklı hareketleri ve etkileri birbirine bağlamak amacıyla kurgulanmıştır (Antik Fizik Tarihi'nden aktaran Skinner, 1999: 9). Tieben (2012: 159) ise Smith'in makine analogisi ile sadece doğal sistemleri değil, toplumu da bu analogi çerçevesinde işleyen bir sistem olarak tasvir ettiğini ileri sürmüştür.

Fiori'ye (1996: 181) göre makine veya saat metaforu 18. yüzyılın liberal görüşleri tarafından düzen ve özgürlük kavramlarını uzlaştırmak için kullanılmıştır. Fiori bu uzlaşma çabasının en olgun halinin Smith'in 'görünmez el' kavramında ortaya çıktığını belirtmiştir. Smith'deki 'görünmez el'

¹⁴ Yılmaz'a (2010: 67) göre Smith'in yaşadığı yüzyıl, endüstriyel düzenin doğuşu ile birlikte toplumsal yapıda önemli dönüşümlerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemde ayrıca, doğa bilimlerinden sonra sosyal bilimlerde felsefenin sınırlarından ayrılmaya başlamıştır. Dolayısıyla tüm bu fikri ve toplumsal hareketlenmelerle birlikte ortaya çıkan gelişmeler, bir Aydınlanma Çağı'nı doğurmuştur. Smith'in de bu bağlamda sadece iktisadın kurucusu olarak ele alındığında eksik kalacağını vurgulayan Yılmaz, Smith'in hem bir Aydınlanma düşünürü hem de onun iktisadının Aydınlanma'nın bir ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Redman (1993: 215) da Smith'in yaşadığı dönem boyunca; bugünkü anlamsal karşılıkları itibarıyla sanat, edebiyat, bilim ve felsefe gibi alanların henüz keskin bir ayrışmaya uğramadığını belirtmiştir.

¹⁵ Yani Smith, Fizyokratların iktisadi gerçekliğe karşı kesinlikçi (*deterministic*) yaklaşımını sorgulamakta ve diğer bilimlerden iktisada aktarılan yöntemlerin kuşkuyla açık bir karakter taşıdığını vurgulamaktadır. Fizyokratların tümdengelimci metodu bu anlamda, Ulusların Zenginliği'ndeki teorik çerçeveden daha çok modern iktisat teorisine daha yakın durmaktadır. Dolayısıyla modern iktisatçılar Myers'in (1976: 569) de vurguladığı üzere, Smith'e değil de Fizyokratlara dönecek olursa kendi metodolojik kökenlerini orada bulmaları daha kolay olacaktır.

Redman da yine bu minvalde Smith'teki retoriksel yaklaşımın, modern okuyucuların kolaylıkla Smith'in matematiksel-tümdengelimci ve salt matematiksel-mekanik bir yönteme sahip olduğunu düşünmelerine neden olacağını fakat aslında Smith'in niyetinin, amacının ve çalışmalarının özünün ise tam tersini gösterdiğini ileri sürmüştür (1993: 219).

kavramı, makine gibi işleyen toplumda araçların amaca doğru ilerlemesini sağlayan uyum mekanizmasını resmetmede en uygun metafor olarak göze çarpmaktadır (Tieben, 2012: 159).

Örneğin Smith, Ulusların Zenginliği'nde 'görünmez el'den bahsettiği bir yerde, tacirlerin yabancı sanayiler karşısında kendi yerli sanayilerini destekledikleri zaman, toplumun genel çıkarına nasıl katkı yaptıklarını izah etmiştir. Smith'e göre tacirler sadece kendi çıkarını gözetse bile, tacirlerin niyetleri dışında olan toplumun genel çıkarı da görünmez bir el aracılığıyla bu durumdan etkilenenecektir (1776/1999b: 32).

Denge ile 'görünmez el' arasındaki bağlantıya dikkat çeken Holcombe, dengenin iktisadi güçler aracılığıyla ekonominin yönlendirildiği bir durumu temsil ettiğini, görünmez elin ise ekonomideki bireyleri harekete geçiren güçleri ifade ettiğini ileri sürmüştür.¹⁶ Dolayısıyla bu iki kavram birbiriyle uyumlu bir görünüm arz etmekte ve ekonominin nasıl işlediğine dair de fikir vermektedir. Holcombe'ye göre her ne kadar bu iki kavram birbirini tamamlayan bir nitelik taşısa da, ikisi arasında bir gerginlik de göze çarpmaktadır. Holcombe bu durumun arkasında '*denge*nin iktisadi bir sürecin sonucunu', '*görünmez elin ise bu sürecin kendisini*' yansıtmalarının olduğunu belirtmiştir (1999: 227).¹⁷

Holcombe'nin (1999: 227) de vurguladığı gibi iktisadi düşüncenin gelişiminin ileri safhalarında, sonucu ifade eden 'denge', süreci ifade eden 'görünmez el'in önüne geçmiştir. 19. yüzyılda olgunlaşan ana akım iktisatla beraber içinde sosyal olguları da barındıran görünmez el süreci ihmal edilmiş ve sadece denge koşullarını daha net ve katı olarak tasvir eden çalışmalara¹⁸ yoğunlaşmıştır.

Neticede Smith'in denge anlayışı bir mekanizma tasavvuru barındırmakta ve 'görünmez el' metaforu da bu mekanizmanın işleyişini temsil etmektedir. 17. yüzyıldan itibaren Fransız düşüncesinin etkisiyle zuhur etmeye başlayan kendiliğinden düzenleyici/dengeleyici sistemlerin en olgun haline, en azından bir kavramsallaştırma olarak Smith'le birlikte ulaştığını dile getirmek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Aslında Smith'ten sonra, özellikle 19. yüzyılda şekillenmeye başlayan yerleşik iktisadın esas analiz aracı ve kavramlarından birisi olan denge, yerleşik iktisatla birlikte matematiksel denklemlerle

¹⁶ Mayr de 'görünmez el'in bir kişi, kurum, program veya bürokratik bir mekanizma ile ilişkilendirilemeyeceğini iddia etmiş ve 'görünmez el'in iktisadi sistemin özünde var olan soyut bir güç olduğunu belirtmiştir. Mayr'e (1986: 175) göre tipik bir kendiliğinden düzenleyici sistem kavramı olan 'görünmez el' dengenin kurulması ve sürdürülmesini sağlayan zıt veya ortak olmayan güçleri bir araya getirme yetisini de ifade etmektedir.

¹⁷ 'Görünmez el' metaforunun Smith'in farklı çalışmalarında hangi amaçlarla kullanıldığını detaylı bir şekilde irdeleyen Aydınolat, Smith'teki 'görünmez el' metaforunun bir dengenin varlığını ispatlama aracına indirgenemeyeceğini vurgulamıştır. Aydınolat'a göre görünmez el, kendi bireysel amaçları peşinde koşan birbirinden bağımsız bireylerin etkileşimini ifade etmekte ve toplum içerisindeki nedensel mekanizmalar ele alınarak sosyal olguları açıklamak için bir argüman sunmaktadır. Aydınolat, Smith'in de bu bağlamda sosyal olguların arkasındaki süreçlerin açığa çıkarılması gerekliliğini savunduğunu belirtmiştir. Görünmez elin sonradan ortaya çıkan modern yorumlarında ise bu süreçler ihmal edilmiştir (2010: 164).

¹⁸ Smith'in 'görünmez el' kavramından ilham alan ancak, oldukça farklı bir bağlama tekabül eden yaklaşımlar modern iktisat içerisinde de göze çarpmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi refah iktisadının önemli bir parçası olan optimizasyon çözümlemesinde; her tüketici faydasını ve her üretici de kârını maksimize edebiliyorsa optimizasyon koşullarının sağlandığı ve bu durumun piyasa mekanizması aracılığıyla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Paul Samuelson ise bu mekanizmayı 'Görünmez El Teoremi' olarak tanımlamaktadır (Blaug, 1996: 579).

ve optimizasyon çözümleriyle ifade edilen bir karaktere bürünmüştür. Smith'in dengeye dair düşüncelerinde ise matematiksel soyutlamadan beslenen bir yaklaşım göze çarpmamaktadır. Smith'in yaklaşımında soyutlamalar vardır; ancak bu soyutlamalar daha çok kavramsal bir nitelik taşımaktadır.

Ahlaki Duygular Teorisi başlıklı eserinde toplumsal uyuma hizmet eden insan davranışlarını irdeleyen Smith, insanların içinde bulunduğu farklılıklara rağmen nasıl bir toplumsal uyum meydana getirdiklerini ortaya koymuştur. Bu uyumu sağlayan insan davranışlarını yönlendiren ortak hislerin varlığından söz eden Smith, özellikle sempati hissinin serbest piyasa düzenini ve mübadele ilişkilerini etkilediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla bu ortak hisler, piyasanın ve piyasadaki işleyişin ayrılmaz parçalarıdır.

Ulusların Zenginliği başlıklı eseri ile politik ekonomi disiplini sistematiği bir çerçeve içerisine taşıyan Smith'in, piyasa mekanizması ve fiyat oluşumuyla ilgili fikirleri çerçevesinde bir denge kavrayışı geliştirdiğini söylemek mümkündür. Bu kavrayış özellikle Smith'in Newton'dan esinlenerek geliştirdiği 'doğal fiyat' ile ilgili düşüncelerinden doğmuştur. Smith denge kavramını çalışmalarında pek kullanmamakla birlikte, doğa bilimlerindeki denge mekanizmasına göndermelerle dolu bir teorik çerçeve inşa etmiştir.

Smith'in Newton fiziğindeki çekim yasasına benzer şekilde, tüm piyasa fiyatlarının çekim veya yönelim noktasını ifade eden doğal fiyat, merkezi bir denge noktası olarak tanımlanabilir. Piyasada oluşan arz ve talep fazlalarının piyasa fiyatlarını nasıl etkilediğini, bu etki yoluyla piyasa fiyatlarının doğal fiyatla olan ilişkisinin nasıl belirlendiğini irdeleyen Smith, matematiksel düzeyde olmasa da kavramsal düzeyde bir soyutlama ile otomatik bir denge mekanizması kurgulamıştır. Bu mekanizmanın arkasında ise Smith'in diğer önemli bir kavramı olan 'görünmez el' vardır. Piyasanın kendiliğinden dengeleyici/düzenleyici niteliğini temsil eden görünmez el, dengenin ve düzenin sürekli sağlandığı kusursuz işleyen bir makine veya saat metaforunu da anımsatmaktadır. Smith'in bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasında bir uyumun varlığı düşüncesi de 'görünmez el' metaforunda kendisini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aspromourgos, Tony (2007), "Adam Smith's treatment of market prices and their relation to «supply» and «demand»", **History of Economic Ideas**, 15(3), 27-57.
- Aydınönat, N.Emrah (2010), "Adam Smith'in "Görünmez El"i: doğru sanıyor olabileceğimiz yanlışlar", N.E. Aydınönat ve M. Kara. (Editörler). **Görünmez Adam Smith**. İstanbul: İletişim Yayınları, 137-167.
- Blaug, Mark (1996), **Economic Theory in Retrospect**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, Simon (1991), **Marx, Marginalism and Modern Sociology**. London: Macmillan.
- Fiori, Stefano (1996), "Order, metaphors and equilibrium in Adam Smith's thought". **History of Economic Ideas**. 4(1/2), 175-203.
- Groenewegen, Peter (2003), **Classics and Moderns in Economics: Essays on nineteenth and twentieth century economic thought vol.1**. London: Routledge.
- Hetherington, Norriss S. (1983), "Isaac Newton's influence on Adam Smith's natural laws in economics". **Journal of the History of Ideas**, 44(3), 497-505.
- Holcombe, Randall G. (1999), "Equilibrium versus the invisible hand". **Review of Austrian Economics**, 12, 227-243.

- Mayr, Otto (1986), **Authority, Liberty, & Automatic Machinery in Early Modern Europe**. London: The Johns Hopkins University Press.
- Milgate, Murray (1991), "Equilibrium: Development of the concept". In J. Eatwell, M. Milgate and P. Newman (Eds) **The World of Economics**. London: The Macmillan Press. 228-236.
- Montes, Leonidas (2003), "Smith and Newton some methodological issues concerning general economic equilibrium theory". **Cambridge Journal of Economics**. 27, 723-747.
- Montes, Leonidas (2004), **Adam Smith in Context A Critical Reassessment of Some Central Components of His Thought**. New York: Palgrave Macmillan.
- Montes, Leonidas (2008), Newton's real influence on Adam Smith and its context. **Cambridge Journal of Economics**, 32, 555-576.
- Myers, M. L. (1976), "Adam Smith's concept of equilibrium". **Journal of Economic Issues**, 10(3), 560-575.
- Northrop, F.S.C. (1940), **Meeting of East and West**. Massachusetts: Houghton Mifflin.
- Peil, Jan (1999), **Adam Smith and Economic Science: A Methodological Reinterpretation**. Cheltenham: Edward Elgar.
- Redman, Deborah A. (1993), "Adam Smith and Isaac Newton". **Scottish Journal of Political Economy**, 40(2), 210-230.
- Redman, Deborah A. (1997), **The Rise of Political Economy as a Science: Methodology and the Classical Economists**. Cambridge: MIT Press.
- Schabas, Margaret (2005), **The Natural Origins of Economics**. London: The University of Chicago Press.
- Schumpeter, Joseph A. (2006), **History of Economic Analysis**. Taylor & Francis e-Library. (Eserin orijinali 1954'te yayımlandı).
- Skinner, Andrew (1999), Analytical Introduction. In **The Wealth of Nations** (Books I-III). A. Skinner (Ed.) London: Penguin Books. 8-96.
- Smith, Adam (1976), **The Theory of Moral Sentiments**. D. D. Raphael and A. L. Macfie (Eds.). Indianapolis: Liberty Fund. (Eserin orijinali 1759'da yayımlandı).
- Smith, Adam (1999a), **The Wealth of Nations** (Books I-III). A. Skinner (Ed.) London: Penguin Books. (Eserin orijinali 1776'da yayımlandı).
- Smith, Adam (1999b), **The Wealth of Nations** (Books IV-V). A. Skinner (Ed.) London: Penguin Books. (Eserin orijinali 1776'da yayımlandı).
- Spiegel, Henry William (1975), "A note on the equilibrium concept in the history of economics", **Économie Appliquée**, 28, 609-17.
- Tieben, Bert (2012), **The Concept of Equilibrium in Different Economic Traditions: An Historical Investigation**. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Worland, Stephen T. (1976), "Mechanistic analogy and Smith on exchange". **Review of Social Economy**, 34(3), 245-257.
- Yılmaz, Feridun (2010), "İskoç Aydınlanması ve Adam Smith", N.E. Aydınolat ve M. Kara. (Editörler). **Görünmez Adam Smith**. İstanbul: İletişim Yayınları, 65-85.